

«Море моря» (вибрані уривки)

Книжка «Море моря» є експериментальною мемуаристикою про еміграційне минуле авторки, її подорожі та навчання, зокрема в Санкт-Петербурзі.

Книжка «Море моря» з'явилася друком у видавництві «Книги-XXI» (див. [«Море моря. Фрагменти спогадів»](#)) // Пер. з нім. Христина Назаркевич. – Чернівці: Книги-XXI, 2015).

Фрагменти спогадів є експериментальною мемуаристикою про еміграційне минуле авторки, її подорожі та навчання, зокрема в Санкт-Петербурзі.

З німецької переклала Христина Назаркевич

[VI]

При чому тут валізи

Ріхард каже: чемоданна патологія. Не можу терпіти навіть вигляду валіз. Ріхард переселявся, він усе ще продовжує переселятися і не знає, як йому довести цю карусель переїздів до кінця. А коли він зводить на мене очі, то починає крутитися мій власний чемоданний фільм.

Властиво, ми завжди були в процесі пакування. Валізи лежали під ліжком, на шафі, у вузькому коридорі. Зроблені з тканини, темнобурого картону, потертої свинячої шкіри, до них належали ремені для закріплення, тому що ці bestії від пакування ставали товстими і важкими і їм доводилося збіса багато витримувати. Коли мама нахилялася над глибокою пащею валізи, це означало: час настав. З кожною річчю, яку вона туди опускала, перед тим механічно розрівнявши, теперішнє висковзувало у незбагненне деінде, а «тут» не бажало більше бути тут. Я стояла поруч, і одночасно немов поруч сама зі собою. Дивовижно, наскільки швидко все навколо валізи ставало нереальним: ліжко, на якому лежала валіза, стіни, кімната, яка ще хвилю перед тим була мені така знайома. Як тільки валіза починала привласнювати собі речі, вона створювала примарний простір між часами, в одному з яких я стовбичила, безпорадна й спантеличена. Відчуття дистанції породжувало меланхолію, яка заповнювала дослівно все. Ми ще не поїхали, але нас вже і тут не було, і що довше тривало пакування, то загальмованіше я його сприймала.

Та мене, зрештою, ніхто й не питався. Рішення про відхід приймали інші. Батьки, обставини. Ти їдеш з нами. І я їхала. У невідомість. У наступний тимчасовий прихисток.

Ціле своє дитинство.

Від'їзд ніколи не був раптовим. Не було безоглядного бігу, при якому з ноги злітає черевичок і залишається порожній на дорозі. Ми не тікали, ми пакували валізи. Майно у валізах, тільки й усього. Тільки легкий багаж. Нам не потрібні були вантажні машини. Все, що тяжко зрушувало з місця, залишалося. Переважно ми мешкали серед чужих меблів, а тоді, ледве я встигала до них призвичаїтися, знову їх покидали. І знову я зазірала в пащу валіз. Їхня вірність була безвідмовною.

Слово «плед». Слово «хутряна рукавиця». М'які, пухнасті, теплі речі. Майже невагомі. Тому

що тягання валіз було мордацією. Що не на колесах, те – тягар, хоч би навіть там усередині було зібране все майно.

Не можу терпіти навіть вигляду валіз. Каже Ріхард.

І кому ти то кажеш.

Перестаєш розуміти, де твоє місце.

Хіба місця такі важливі?

Думаю, так.

Коли я в 1972 році прийшла до Бродського в його півтори ленінградських кімнати, я насамперед звернула увагу на величезну шафу, на якій лежала чорна трансатлантична валіза і стояв манюній американський прапорець. Через пару місяців він емігрував.

Валіза – то знак. І лише в другу чергу практичний предмет.

Тавро кочівників?

Припини. Не можу терпіти цього слова.

Воно в усіх на вустах. Врешті решт ми живемо в міграційному суспільстві. Або, про мене, в мобільному суспільстві мандрівників по цілому світові.

Тільки без всяких там вокзалів, аеропортів. У мене від них сказ.

Але ж валізи можуть означати й передчуття чогось радісного, хіба ні?

Передчуття експедиції? Побачення?

Щось таке.

Моя цікавість дає собі раду без валіз. І що швидше я заховаюся в літньому шведському лісі, то ліпше.

Я думала, ти прагнеш світла.

Ну власне.

Може, варто запитати в тебе про твоїх предків.

Облиш.

Мої розсіяні мало не по усій Східній Європі.

І ти що, збираєшся об'їздити всі ці родинні шляхи, так немов тобі не вистачає твоїх власних?

Так, думаю так.

Карта моєї Центральної Європи розшарпана відрядженнями, що тривають десятиліттями.

То ось звідки травматичне сприйняття валіз?

З віком я запитую себе, хто я.

Валізи, навіть обклеєні з усіх боків кольоровими веселими наліпками, не дають на це відповіді.

Валізи болять.

Я тобі позичу свою сумку. Сумка – це сумка.

А якщо я її візьму – і тільки мене й бачили?

Виберешся в ліси?

Не знаю. Хочу врешті стати легким.

Go ahead.

Легкість, еге ж. Я подорожую з ручним багажем (висловуючись лєтовищним жаргоном), мої пожитки займають небагато місця. Плащ – мій намет, книжки – мій провіант.

Пляшка води, зубна щітка, олівці, папір. Циганське життя змалечку привчило мене до

обмежень. І старанного поводження з тим малим, що маєш. Бережися втрат. Шаль послужить тобі окрасою, захистом і парасолею. Надавай перевагу тому, що вміщається в долоню, що не жмакається, має полівалентні якості. В цілому ти сама собі дім. У дорозі чи просто. Прихисток ти надаєш собі сама.

Я знала це ще перед тим, як захотіла про це дізнатися.

Переїзди підштовхнули мене до самостійності, зворотною стороною котрої був страх. Тато, мама, валізи і я – то був мій світ. Та оскільки неможливо було затримати ні тата, ні маму, ні валіз, я збагнула, що саме може бути домом за будь-яких обставин.

Так ми і стоїмо на вітрі. Свиняча шкіра давно стерлася.

Шаль пережила всі незгоди, засвідчуючи про пережите повисмикуваними нитками. З'явилися нові покоління шалів.

Довкола – валізи на коліщатах. Проте часами на мене накочує, накочує раптово, і я стаю маленькою і беззахисною.

Простягаю в пошуках допомоги долоню, намагаю ручку, ремінь до валізи. Шукаю лоцмана, який би провів крізь час.

[XXV]

Видимість, вікна

Коли я читаю, я не тут. Коли я пишу, я не тут. А я – це ще я чи давно вже частина якоїсь іншої історії?

Коли я читала, то не притримувалася розподілених ролей. Я не була стурбованою сестрою, слухняною донькою, маленькою асимільованою іноземкою, примирливою подругою, школяркою-вискочкою чи зразковою дитиною. Я мала багато образів і уподобань і сімей і занять, я жила в Петербурзі і Багдаді і Лапландії і Шанхаї, я міняла життя, немов у польоті чи галопі. У мене був вибір, а страждань дійсного життя я не знала.

Дійсне життя було тісним. А може то ми робили собі його тісним. Емігранти, іноземці, це тяжіло над нами. Я стояла на маленькому балкончику і дивилася на будинок навпроти. Переставши дивитися на море, я дивилася на цей жовто-коричневий дім, праворуч від нього підіймалася стіна лісу. Обмежений обрій. У цьому обмеженні панував педантичний порядок. Газон акуратно підстригалася, металеві пруті для килимових доріжок на сходах начищалося до блиску, правила приписували зачиняння входних дверей до будинку, чистку доріжки, викладеної плитами, нічну тишу (від десятої вечора заборонялося «шуміти», а це означало, що заборонялася й музика). Мої батьки докладно дотримувалися усіх приписів, так немов хотіли цим засвідчити свою здатність бути швейцарцями. Вони погрозово підіймали пальця до вуст, щоб втихомирити нас, дітей. Це вам не Трієст з його теплими ночами, які надиди виходити з будинків. Тут після десятої вийти можна було тільки в книжку, пережити в уяві мовчазну пригоду.

Мама також читала. А тато читав газети.

Чи були в нас сусіди? Як їх звали? Чи наші контакти виходили за рамки привітання на сірій

сходовій клітці? Ми були «чужаками», за нами неблаганно стежили, нас скептично оцінювали. Про якесь вільніше спілкування годі було й думати, ще не надійшов час. І все ж я думаю, що батьки сильно перебільшували з тим своїм боязким пристосуванням. Насамперед схильною до боязні була мама. Вона видобувала все нові правила бонтону з резервуару своєї юності в провінційному містечку.

Питання завжди звучало так: Що випадає? А ще: Що вони про нас подумують? Вони, тобто інші, ті, які визначали приписи і були суддями. Мама мовчки підкорялася цій владі, владі більшості, якій не наважувалася нічого протиставити.

Проти такої піддатливості я противилася вже тоді, у сім років. Ні, не те щоб я хотіла виділятися. Я не хотіла, щоб з мене кпили у школі через мій екзотичний кожушок з овечої вовни, тому ліпше одягала чемно позастібуване на всі ґудзики пальто зі звичайної тканини, як усі інші дівчатка.

Але то були зовнішні моменти, або майже зовнішні. То нічого спільного не мало зі страхом. Нехай ніхто мене не питає, чому щось випадає робити, а щось ні. Чому я змушена ходити на балет, на музику і т.д. і т. п.? Чи це таке дрібно-міщанське комільфо? Рутинна обивательства? Чому мама завжди наполягає на запрошеннях у відповідь, навіть якщо терпіти не може якихось людей?

І про що вони всі говорять, що вони вдають? Я відчувала, що в мені протестує хтось, хто зневажає правила гри, хто викриває фальш гри, руйнує крихку конструкцію привітності, провокує вибухонебезпечні ситуації. Проте я стримувалася, шануючи батьків. Ми справді були чужими, ми були не звідси. Я нікого не хотіла викривати. І маму не хотіла, яка поставила перед собою мету зберігати видимість, рятувати зовнішні моменти.

Видимість, вікна. Ці два слова були споріднені. І це мені видавалося дуже підозрілим. Мої книжкові світи не обманювали. І я не обманювала, шукаючи в них прихистку. Хіба я вказувала комусь, як потрібно жити? Хіба я тримала в таємниці, що насправді щаслива? Я зникала, і це було те, що треба. Я самоусувалася, і на це були вагомні причини. У моїй схованці мені було байдуже, що там вони собі про мене думають.

Що думало моє докільля, коли в мене починалася мігрень? Я була така безпомічна й залежна, що всі правила світу розчинялися в небутті. Я була суцільним болем. Бути непристосованішою просто неможливо було. Недобровільно непристосованою.

З цим мені доводилося жити. Як і з добровільними рішеннями. Коли я вже була в стані свідомо приймати рішення, то сказала «так» своєму чужинству. Ліпше бути чужою, ніж зважати на видимість і вікна. Бо ж чужим є багато-що.

[XXXII]

Пісок як простір

На півночі я побачила його знову, через десятки років.

У соснових лісах Бранденбурґа. У берлінських парках, і не лише. Тут усюди вигулькує пісок, між гранітними плитами тротуарів, під кущами. Кожна будова складається з пісковні та

піщаних гір. Місто побудоване на піску. Цим можна пояснити що завгодно: наприклад, якісь проблеми. Або маніакальне спорудження укріплень. Амбіції добитися на непевній території величі метрополії. У повітрі злегка пахне поразкою. А під підшвами завжди скрипить. Коли я стріплю свій кочовий килим, у підвір'я сиплеться дрібний пісковий дощ.

Лінієнштрассе, Берлін Митте. Я іду нею і думаю про те, що тут усе виглядає тимчасово. Перебудовування перебудованого, а це можна було б назвати й пересипанням піску в клепсидрі. Гаразд, не все йде гладко. Гаразд, усе ще видно місця зносу будівель, давні рани. На краю тротуару з піску вистрілює бур'ян. Подекуди він утворює невеликі кушки з жовтими суцвіттями. Виглядає вельми природньо. Це не має нічого спільного з запустінням. Перед понурими панельними будинками усміхаються квіти. Вони буйно розрослися на краю будмайданчика. Котлован вирили та так і залишили. Повно піску, навколо паркан. Будівельні котловани також заслуговують на спочинок, проте цей спочиває надто довго. Поруч з перерваною будовою стоїть невеликий будинок, складений зі свіжо виструганих світлих і запахних дошок. До паркана прикріплений папірець, на ньому оголошення про вистави дитячого театру.

Що відбуваються тут тоді тоді й тоді. І ось у паркані вже видніються двері, а за ними веде до будинку стежка. Так використовується terrain vague.

Тут на сході такі непевні території дослівно процвітають.

Позаду району Тахелес, серед величезних замальованих ґрафіті брандмауерів, простягається біотопом цілина. Я дивлюся на обтиканий цидулками паркан. Погляд рухається понад земляним насипом і купою піску до золотого купола синагоги на Оранієнбургерштрассе. Тут – незабудоване, дике буяння, там – пофарбовані будинки, над якими розпростерлося золоте й небо.

Врешті ноги доходять до того іншого краю, опиняються у квадратному підвір'ї за синагогою, у центрі підвір'я росте каштан. Він стрункий, листя вже виявляє ознаки хвороби, навколо дерева піщана клумба. Колом стоять курйозні металеві істоти-стілці. Їхні спинки сильно видовжені і так вони нагадують якісь трони для рідкісних гостей. Утім, я ніколи не бачила, щоб на них хтось сидів. Місця порожніють, кислотні дощі роблять свою чорну справу. А ніч ліниво позіхає, позираючи на ці мовчазні збори.

Іти, іти не зупиняючись, переступаючи через каміння й пісок, неподалік від річки Шпрее чи залишків Берлінської стіни. Раптом пірнаю в пролом у стіні, там щось було, і що ж це було. Уздовж Акерштрассе (без «акера», чи то пак поля) до розбитої Коппенпляц (де бронзовий стіл має нагадувати про Неллі Закс і переслідування євреїв), тоді звернути праворуч на Лінієнштрассе, на виставку до литовської фотогалереї. Піщані дюни Курської коси відкидають шпичасті, як у

Сахарі, тіні. Вони громадяться, немов світло-бежеві хвилі, та прямовисно опадають униз. Це краєвид першого дня творіння. І випущених на волю вітрів.

Був по-літньому теплий квітневий день, коли ми з Роландасом підіймалися на одну з дюн позаду Ніди. Рибальське поселення мальовничо розкинулося на сонці, затока синіла кудись до обрію. Навколо – пісок, щонайчистіший пісок, з нього стирчать невеликі кушки. Ми прямували стежиною, яка роздвоїлася раз, а потім ще раз. У всі боки розбігалися сліди ніг.

Роландас показував догори і твердо ступав уперед. Ми зняли теплі речі, надягнули окуляри від сонця. Спекотно. Вийшовши на вершечок гребеня, ми побачили панораму пустельного типу, насамперед якщо дивитися на захід. Природний заповідник, гуляти тут не дозволяється. Он там, каже Роландас, російський кордон.

І якщо їхатимеш весь час уперед, доїдеш до Калінінграда.

Слово «кордон» не пасує до цього архаїчного краєвиду.

Ним не цікавляться ні вітер, ні птахи.

У найвужчому місці Курська коса завширшки якихось пару сотень метрів. Пісок, сосни. З одного боку – затока, з іншого – відкрите море. Оглянувши дюни, ми звернули до моря.

Дорога довго вела лісом, поміж високими соснами й тендітними берізками. Роландас розповідав про свою нещасливу любов до однієї литовки, яка, вийшовши за грека, жила на Кіпрі. Кіпріотка, називав він її. Прекрасне стерво. Коли вона була з ним, то хотіла залишитися, коли була з іншим, то залишалася з іншим. Розшарпане подружжя, обидві доньки в клінчі. Старша обрала батька, молодша – маму. І що ти робитимеш? Роландас глянув на мене, немов шукаючи поради. У своєму домі, заваленому під верх книжками, він зробив місце для обох, для жінки та її маленької донечки, влаштував дитячу кімнату з іграшками, плюшевими звірятками тощо. Кіпріотка запевняла його вже енну кількість разів, що переїде до нього, покине грецького мачо, та щоразу щось ставало їй на заваді. В останній момент – відмова, пересунення дати переїзду.

Я – романтичний ідіот, сказав Роландас, і його розпач не був награним.

Ми спускалися дерев'яними сходами до пляжу. Білий пісок, скільки око сягає. А за ним синя смужка моря. Кака красота. Він кивнув.

Пляж порожній, за винятком однієї немолодої вже жінки, що засмагає в літній сукні. Її голі ноги й плечі мають у собі щось безтурботне. Я ніяково оглядаю себе згори донизу: чорні колготи і чорні штани і товсті черевики, так ніби вчорашній дощ все ще не закінчився.

З нас тече піт. Вода хлюпає на пісок. Ми йдемо. З нас тече піт. Ми кленемо пристрасне кохання, яке позбавляє людину глузду. Роландас визнає: йому не щастить уже віддавна.

Перед кіпріоткою була полька, перед полькою росіянка, перед росіяною. Ну що ж. І все кануло в пісок.

Ти мамин синок? запитую його поміж іншим. Він здригається, немов спійманий на гарячому. Мамця була актрисою. Мамця телефонувала часом навіть по п'ять разів на день. Розлучена, вдруге вийшла заміж, мешкала неподалік, тобто буквально за поворотом.

Ну я ж кажу, складно. Я киваю.

Морська блакить зливається зі світлішим кольором неба.

Ну майже. Тоненька лінія: обрій.

Ідемо довго. В якийсь момент повертаємо назад. Давай складати історії, кажу я. З поділеними ролями. – А про що? – Про пісок як простір.

Він каже: Згода. А тоді: А ролі – це Східний європеєць і Західна європейка.

Згода.

Східний європеєць: Курші, до речі, вимерли.

Західна європейка: Розкажи мені про сліди історії.

Східний європеєць : У 1939 році напад Гітлера. Клайпедський край приєднано як місце боїв

до Райху. У 1944 році вступ Червоної Армії, висилка людей на Сибір.

Західна європейка: Ніяк не закінчується цей вокабуляр загибелі.

Східний європеєць: Коса німецькою *Nehrung*, а це споріднене з англійським *narrow*.

Західна європейка: Так-так. Вузький язык суші.

Східний європеєць: Випрасуваний, виселений, підступ до дюн, дюни, площини, гребені, фланги. Сліди стерто.

Тільки це світло залишилося. Пташине світло.

Західна європейка: Треба було б зібрати цілу купу розвіяних слів.

Східний європеєць: Курші. Чеснота. Тиша. Світлиця... Повітряна батьківщина.

Західна європейка: Ніщо не вічне.

Східний європеєць: Щодня я простягаю вперед руку. І щодня роблю той самий жест інакшим.

Я кажу: моя рука – це я. Такий я тепер, цієї миті. А тоді –

Західна європейка: А тоді ти – хтось інший. Нічого дивного, після всіх тих гамівних сорочок.

Східний європеєць: Я живу в країні-амфібії.

Західна європейка: Всуціль наповненій викопними рештками.

Східний європеєць: Трава на пляжі подібна до волосся на лоні.

Західна європейка: А пісок?

Східний європеєць: Мандрівні дюни, сипучі піски, побрижена жовтизна й курява берегів.

Сміття, пташині сліди, солоні трави, піщані кратери. Піщані ущелини, скільки сягає око. І вітер. Ніяких маршрутів. Вітер.

Західна європейка: Радше лівійський, ніж литовський.

Східний європеєць: Яка-небудь наречена тут просто розпласталася б до фото.

Західна європейка: Ну от і добре. Нехай живе колективна меланхолія!

Ми таки щось та й склали. Роландас іронічно пробурчав:

Ляси-баляндраси! Після цього ми замовкли. Наговорилися.

У лісі залягли тіні. У гіллі шугали птахи. Дорога тягнулася довго. Ми зайшли до Ніді з боку пагорба, повернули на лісове кладовище. Зі схилу стирчали криві дерев'яні хрести.

Тут зустрілися мох і пісок.

Курські могили, сказав Роландас.

Я кивнула.

(Роландас був особливою людиною. У своєму наповненому книжками домі в Паланзі він давав притулок Йосифу Бродському, незадовго перед тим, як Бродського змусили покинути країну. Ленінградець поїхав до Литовської Радянської Республіки, на це піщане морське узбережжя, яке було так далеко від політичних баталій, таке позачасове.

Тут у 1971 році було написано цикл поезій «Литовський дивертисмент» з віршем «Palangen»:
«Только море способно взглянуть в лицо / небу; и путник, сидящий в дюнах, / опускает глаза
и сосет вино, / как изгнанник-царь без орудий струнных. / Дом разграблен. Стада у него –
свели. / Сына прячет пастух в глубине пещеры. / И теперь перед ним – только край земли, / и
ступать по водам не хватит веры».)

[XXXVII]

Між псом і вовком

Не знаю хто я
я не той хто думаю:
річ і не річ:
паличка й коло.
Ангелус Сілезіус

На мене це знаходить не тільки під час катання на роликах (по колу, по колу, по колу): питання, хто я? Воно прошиває мене. Я кружляю і кружляю. Цією сірою площею Вендепляц. Я. Тут. Сьогодні. Зараз.

А вгорі роблять погоду. Вірніше, прогноз погоди. Панове з Метеорологічного інституту розуміються на своїй справі.

Вони мають широкий погляд на Європу, на половину планети. Мені б також такого хотілося. Мати такий широкий погляд на світ.

Коли я граю в Географію, то дотримуюся такої видимості.

Раз-два – і я вже перенеслася звідси туди. Владивосток – Ванкувер – два кроки. Якщо б я була відважнішою, то вирішила б стати «дослідницею світу». То вирушила би в піщані, каменисті й льодові пустелі, над усі моря. Як Тур Хейердал, Гайнріх Гаррер, Роберт Ф. Скотт, усі ці шукачі пригод. Я їхні книжки просто заковтую. Мене так тягне туди. Невситимо тягне в далину.

Тягне робити відкриття.

Завойовувати. Допитливо дізнаватися.

Це чесно. Настільки ж чесно, наскільки мені боязко. Хіба не найліпше мені подорожується в моїх чотирьох стінах? Захищеній жалюзями?

Я. Пилинка. Мала й непомітна. «Нескартографована» (як сказав би професор Гайм).

Ця малість пронизує мене болем. Сумнівів немає. Я кружляю по колу. І не знаю, чи це на щось згодиться.

Але існує і ще щось. Це внутрішній світ. Я мала, я така крихітна істота на карті світу, проте мій внутрішній світ великий. Це окремий континент. Цього мене навчив отой росіянин, Достоевський. Доводячи мене до напівпритомного стану. І я знаю, що меж моєму бажанню відкривати нове не існує.

Я нікому не розповідаю про зміну курсу. Це таємниця, не менша за мої сни, які я тепер заповзялася старанно розшифровувати. Вера тільки регоче з цієї «дурні, що наснилася». Олені промчали? Вежі завалилися? Ну то й що? Вона не захоплюється внутрішніми мандрами. Ми з Верою граємо в Монополію, кидаючи кубик я об'їжджаю світ, а тоді вона полишає мене на саму себе.

Найнебезпечнішим є так званий час між псом і вовком, між сутінками й вечором. Коли сутінки розмивають контури. І вже незрозуміло, де я розпочну, а де завершу мандри. Тепер гайда в

дім, до книжки. Проте ця втеча облудна.

Я змушена витримувати себе. Себе. У подвійному світлі. З цим дурним рвінням у грудях.

Чому я не встаю з гойдалки. Або намотую кола. Коли вже всі розійшлися і я залишилася сама.

Так ніби залишення дає якісь переваги.

Вони вже кличуть

Я не йду.

Не йди. Скоро ніч.

Тоді не кажи, що тобі не було боляче.

Я й не кажу. Холодом пронизало.

Питай-питайся. Тут тобі й гаплик, мудра голово.

А що, не питати ліпше?

Ліпше? Так у тебе ж немає вибору.

Хто так каже, пес чи вовк?

Питай-питайся.

Ага, значить немає.

З настанням вечора, через пару десятків років, я стояла в Хорі і дивилася на море, що гасло
внизу. Монастир оповила тиша, туристи поїхали геть. Вулицею котився м'яч.

Крикнула дитина, по всьому. В тиші було щось солоне.

Від сонця залишився тільки червонуватий відблиск.

Який повільно переходив у фіолетовий колір. Коли вовк уже підійшов близько, фіолет
забарвився чорним. Чорні небо, вода. Крім зірок.

Я думала, що не витримаю цієї краси. Сама. Я знову була мала, мала, як крапка, а одночасно
злита воєдино з ніччю.

Незагублена. Може це мені хтось пояснити. Андромеда, Кассіопея. Як же я плакала.

